

УДК 581.9(477.72)

Р.П. МЕЛЬНИК

Херсонський державний педагогічний університет
73000 Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27

РІДКІСНІ ВИДИ РОСЛИН ТА РІДКІСНІ РОСЛИННІ УГРУПОВАННЯ МИКОЛАЄВА

урбанофлора, рідкісні види, рідкісні рослинні угруповання

Сьогодні особливо гостро постає проблема охорони рідкісних та зникаючих видів рослин. Насамперед це стосується урбанізованого середовища, в якому, внаслідок надмірного антропогенного навантаження, природні ландшафти майже повністю трансформовані чи заміщені техногенними. Природа зазнає катастрофічних змін — збіднюються флористичний та фауністичний компоненти біоценозів, забруднюються води, повітря, відбувається водна та вітрова ерозія ґрунтів тощо.

Миколаїв розташований на півдні степової зони України, займає площу 120 км². Згідно з фізико-географічним районуванням, місто знаходиться на території Бузько-Дніпровської степової області Причорноморської западини [6], займає півострів, що омивається водами Бузького лиману, який утворився в результаті злиття річок Південного Бугу та Інгулу [1].

За літературними даними та нашими дослідженнями в Миколаєві зареєстровано 16 рідкісних видів рослин. Всі вони охороняються на міжнародному, державному або регіональному рівнях. Три види — *Senecio borysihenica* (DC.) Andr., *Tragopogon borysthenicus* Artemcz., *Galium volhynicum* Pobed. — включено до Європейського Червоного списку, 10 (*Astrodaucus littoralis* (M. Bieb.) Drude, *Genista scythica* Pacz., *Stipa capillata* L., *S. lessingiana* Trin. & Rupr., *Tulipa hypanica* Klokov & Zoz, *Betula borysihenica* Klokov, *Cenlaurea margaritalba* Klokov, *Crocus reticulatus* Steven ex Adams, *Gymnospermium odessanum* (DC.) Takht., *Pulsatilla nigricans* Stb'rck.) — до Червоної книги України, три види (*Ephedra distachya* L., *Hyacinthella leucophaea* (C. Koch) Schur, *Nymphaea alba* L.) є рідкісними для Миколаївської обл. [7]. За нашими спостереженнями в урбанофлорі Миколаєва підтверджено зростання 11 видів рідкісних рослин.

Зараз в Миколаєві вже функціонує 12 заповідних об'єктів різних категорій, зокрема 1 заповідне урочище, 3 пам'ятки природи, 8 пам'яток садово-паркового мистецтва. Проте їх основним призначенням є збереження пам'яток природи культурного походження [1]. Жоден з 11 виявлених нами рідкісних видів на цих територіях не трапляється. Цілеспрямоване дослідження дозволило нам виявити кілька невеликих ділянок природної флори і рослинності різного ступеня порушеності, що є осередками збереження і розселення видів природної флори, на яких можна створити рослинні резервати. За результатами досліджень розроблене наукове обґрунтування заповідного об'єкта — заказника місцевого значення «Соляни», до складу якого входять дві ділянки: схили річок Південного Бугу та Інгулу (відповідно, Південнобузька та Інгульська ділянки), які знаходяться в межах міста. Створення цього заповідного об'єкта дозволить взяти під охорону *Ephedra distachya*, *Senecio borysthenica*, *Tragopogon borysthenicus*, *Tulipa hypanica*, *Genista scythica*, *Amygdalus nana* L., *Hyacinthella leucophaea*, *Iris pumila* L., *Stipa capillata*, а також дві рідкісні формації *Amygdaleta nanae* та *Stipeta capillatae*, занесені до «Зеленої книги Української ССР» [2].

Нижче подаємо відомості про знайдені нами протягом 1996—1999 рр. рідкісні і зникаючі види рослин та рідкісні рослинні угруповання урбанофлори Миколаєва.

***Astrodaucus littoralis* (IV категорія).** Понтично-панонський вид. Зникає внаслідок надмірного рекреаційного навантаження та видобування піску і галечнику для будівництва. Занесений до «Червоної книги України» [7].

Трапляється на березі Бузького лиману в 5 м від літорального валу, на території

піщаного наміву під житловий масив (16.07.1997, !!) на піщаному ґрунті з великою кількістю черепашкових решток морського походження. Відмічено близько 30 добре розвинутих особин до 80 см висотою з квітками та плодами. Поряд зростають *Barkhausia foetida* (L.) DC, *Lactuca tatarica* (L.) C.A. Mey., *Gypsophila perfoliata* L. та поодинокі особини *Plantago scabra* Moench, *Rumex maritimus* L., *Conyza canadensis* (L.) Cronq., *Achillea nobilis* L., *Agrostis gigantea* Roth.

Genista scythica (III категорія). Понтичний вид, занесений до «Червоної книги України» [7]. Зникає через надмірне випасання худоби та руйнування екопотів внаслідок добування вапняків. У Миколаєві виявлено одне місцезростання на правому березі Інгулу (12.04.1999, !!). Знайдено тільки три особини в генеративному стані. Поряд були відмічені такі види, як *Alyssum hirsutum* M. Bieb., *Diploaxis* sp., *Hyacinthella leucophaea*, *Meniocus linifolius* (Stephan) DC.

Stipa capillata (III категорія). Південнопалеарктичний вид, що повсюдно скорочується внаслідок розорювання степових територій. Занесений до «Червоної книги України» [7]. На території Миколаєва трапляється на правому березі Інгулу (Інгульська ділянка запроектованого заказника місцевого значення «Соляни»), де утворює рідкісне рослинне угруповання формації *Stipeta capillatae*. Загальний ареал цієї формації охоплює степову та лісостепову зони. В Україні поширена повсюдно, крім лісової зони [2]. Синтаксономічний склад формації репрезентований трьома асоціаціями: *Stipa capillata* + *Festuca valesiaca*, *S. capillata* + *Poa angustifolia* + *Salvia nutans*, *S. capillata* + *Bromopsis inermis*. У травостой можна виділити два-три яруси. Перший, заввишки 70–75 см, утворюють переважно дерновинні злаки *S. capillata*, *Festuca valesiaca* Gaud., *Koeleria cristata* (L.) Pers., *Agropyron pectinatum* (M. Bieb.) Beauv., *Pod bulbosa* L., у незначній кількості трапляються види високого різнотрав'я (*Veronica austriaca* L., *Salvia austriaca* Jacq., *S. nutans* L., *Inula hirta* L., *Sisymbrium polymorphum* (Murr.) Roth та ін.). Другий ярус заввишки 40–45 см, сформований переважно невисокими видами різнотрав'я, зокрема *Euphorbia seguieriana* Neck., *Medicago romanica* Prod. тощо. Флористичне ядро складають степові, здебільшого євразійські (*Stipa capillata*, *Festuca valesiaca*, *Bromopsis inermis* (Leys.) Holub) види.

Stipa lessingiana (II категорія). Центральнo-західноєвразійський вид. Один з найхарактерніших компонентів типчаково-ковилиових та полиново-типчакових степів України. Зникає внаслідок розорювання земель та надмірного випасання. Занесений до «Червоної книги України» [7]. Ми знайшли близько 40 особин на площі 160 м² в центральній частині міста: Миколаїв, вул. Обсерваторна, метеостанція (21.05.1996, !!). Окрім *S. lessingiana* тут зростають *Aegilops cylindrica* Host, *Koeleria glauca* (Spreng.) DC, *Festuca valesiaca*, *Poa bulbosa*. Із різнотрав'я відмічені *Buglossoides arvensis* (L.) Johns!, *Erodium cicutarium* (L.) L'Her, *Astragalus austriacus* Jacq., *Alyssum minutum* Schlecht. ex DC. Дещо далі зростає *Sedum acre* L.

На нашу думку, *S. lessingiana* збереглася в центрі міста тому, що метеостанція (раніше вона називалася «Обсерваторія»), збудована в 1821–1827 рр., довгий час була закрита для відвідувачів.

Tulipa hypanica (III категорія). Понтичний вид, занесений до «Червоної книги України» [7]. Ми виявили декілька локалітетів:

— Миколаїв, Широка балка, на вапняковому схилі лівого берега Бузького лиману (03.04.1996, !!). Близько 100 особин *T. hypanica* зростають на протязі 400 м схилу, в ценозах домінують *Ceratocephala testiculata* (Crantz) Besser, *Buglossoides arvensis*, *Erodium cicutarium*, *Meniocus linifolius*. Рідше зустрічаються *Viola hirta* L. та *Gagea pusilla* (F.W. Schmidt) Schult. & Schult. fil. Схили з боку лиману заросли *Lycium barbatum* L. та *Amygdalus nana*.

— На вапняковому схилі лівого берега Південного Бугу (07.04.1996, !!). На чотирьох ділянках схилу чисельність особин досягає 98 на 1 м. Окрім *T. hypanica*, в рослинному покриві відмічені такі типові степові види, як *Gagea bulbifera* (Pall.) Salisb., *G. paczoskii* (Zapal.) Grossh., *G. dubia* Terr., *Viola hirta*, *Iris pumila*, *Meniocus linifolius*.

На одній з цих ділянок відмічене рідкісне угруповання — формація *Amygdaleta nanae*. Вона поширена у смугі різнотравно-типчаково-ковилиових степів, ареал охоплює степову зону Євразії та Центральної Європи до Західного Сибіру і гір Серед-

ньої Азії [2]. На схилах Південного Бугу в межах Миколаєва представлена асоціацією *Amygdalus nana* + *Ephedra distachya*, яка займає вершину степового схилу лівого вапнякового берега річки. Флористичне ядро складають степові причорноморсько-казахстанські види: *Festuca valesiaca*, *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth.

П'ять рідкісних видів (*Betula borysthena*, *Centaurea margaritalba*, *Crocus reticulatus*, *Gymnospermium odessanum*, *Pulsatilla nigricans*), що наводяться для флори Миколаєва за літературними даними та гербарними зборами, датованими XIX чи початком XX століття [3–5], нам не вдалося виявити.

Betula borysthena (III категорія). Ендемічний нижньодніпровський вид, занесений до «Червоної книги України» [7]. Для флори Миколаєва наводив Й.К. Пачоський, який вказував на його зростання в міських масивах «Ліски» та «Спаськ» [3].

Centaurea margaritalba (I категорія). Вузьколокальний ендемік пісків Нижнього Побужжя, релікт третинного періоду. Занесений до «Червоної книги України» [7] та Європейського Червоного списку. В дикорослому стані ми не знайшли. Культивується на станції юннатів м. Миколаєва.

Crocus reticulatus (III категорія). Середземноморсько-передньоазіатський вид, занесений до «Червоної книги України» [7]. С.К. Федосєєв вказував, що він зростав по берегах Південного Бугу («Соляни» та «Варварівка») [5].

Gymnospermium odessanum (II категорія). Понтичний вид, занесений до «Червоної книги України» [7]. Для флори Миколаєва вказував С.К. Федосєєв, який знаходив його на берегах Інгулу в межах міста [5], а також знаходив Й.К. Пачоський у «Варварівці» на березі Південного Бугу [4].

Pulsatilla nigricans (II категорія). Європейський вид, занесений до «Червоної книги України» [7]. Наприкінці XIX століття в «Лісках» знаходив С.К. Федосєєв [5].

***Salvinia natans* (L.) AH.** У списку С.К. Федосєєва наводиться як вид околиць Миколаєва, хоча була знайдена в сриках Південного Бугу під Новопетрівкою [5]. Нам цей вид виявити не вдалося, тому ми вважаємо, що він наводиться не для околиць міста, а для флори Новопетрівки.

Для охорони рідкісних і зникаючих видів та рідкісних формацій ми пропонуємо створити в Миколаєві ще один природно-заповідний об'єкт — ботанічний заказник місцевого значення «Соляни».

Необхідність заповідання степових ділянок в межах Миколаєва обумовлена тим, що, по-перше, всі ділянки є останніми рефугіумами природної флори та рослинності в урбанізованому середовищі, по-друге, вони у значній мірі зберегли зональні степові особливості, зокрема флористичну та ценотичну різноманітність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вибірний П.М.* Николаев. — Одесса: Маяк, 1973. — 111с.
2. Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества / Подобш. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. — Киев: Наук, думка, 1987. — 216 с.
3. *Пачоский И.К.* Описание растительности Херсонской губернии. Плавим, пески, солончаки, сорные растения. — Херсон, 1927. — Вып. 3. — С. 126-134.
4. *Пачоский И.К.* О растительности г. Николаева // Зап. Киев. о-ва естествоиспшт. — 1889. — X, вып. 1. — С. 430-435.
5. *Федосеев С.К.* Флора окрестностей города Николаева с точки зрения растительных формаций // Изв. Лесного ин-та. — 1898. — Вып. 1. — С. 62-65.
6. *Физико-географическое районирование Украинской ССР.* — Киев: Изд-во Киевск. ун-та, 1968. — 683 с.
7. *Червона книга України. Рослинний світ / Відп. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко.* — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

Рекомендує до друку
В.В. Протопопова

Надійшла 12.07.1999

Р.П. Мельник

РЕДКИЕ ВИДЫ РАСТЕНИЙ И РЕДКИЕ РАСТИТЕЛЬНЫЕ СООБЩЕСТВА НИКОЛАЕВА

Херсонский государственный педагогический университет

Изложены результаты флористического исследования сохранившихся участков природной растительности г. Николаева. Приводятся описания редких растений. Мы выявили местопроизрастания 11 редких видов, из которых 3 охраняются на международном, 5 — на государственном и 3 — на местном уровне. Выявлены ценозы двух формаций, занесенных в «Зеленую книгу Украинской ССР» [2]: *Amygdaleta nanae* и *Stipeta*

capillatae. Представлена их обобщенная характеристика. Для сохранения редких видов растений и редких растительных формаций на склонах рек Южного Буга и Ингула. Предлагается созданис в Миколаєве ботанического заказника местного значения «Солины».

RP.Meln.yk

RARE SPECIES OF PLANTS AND PLANT FORMATIONS OF MYCOLAIV

Kherson State Pedagogical University

The results of floristic studies of Mycolaiv region virgin nature areas are given in the article. There are 16 rare species of plants in the city. There were found 11 rare species- 3 of which are protected at the international levee, 5 — at the state levee and 3 by local authorities. We identified the value of the two formations having been register in «Green Data Book of Ukrainian SSR» [2]: *Amygdaleta nanae* and *Sipca capillatae*. Their general characteristics are given. To protect the rare species of plants and plant formations we advice to create the botany department on the bank's of the Southern Bug and the Ingul of the Mycolaiv local significance — «Soliany».

УДК. 582.675.1 (477.8)

В.І. МЕЛЬНИК¹, В.М. БАТОЧЕНКО²

1. Національний ботанічний сад ім. ММ. Гришка НАМ України

01014 Київ, вул. Тимірязєвська, 1

2. Радивилівська районна екологічна інспекція

Рівненська обл., м. Радивилів, вул. Набережна, 11

ACONITUM ODONTANDRUM WISSJUL (RANUNCULACEAE) — НОВИЙ ВИД ФЛОРИ МАЛОГО ПОЛІССЯ

Aconitum odontandrurn, ендемік, Мале Полісся

Aconitum odontandrurn Wissjul (Ranunculaceae) — ендемік флори Полісся. Вперше виявлений в околицях м. Києва (Борщагівка) І.І. Шмальгаузенем [7], який відніс його до *A. napellus* var. *stoerkianum* Schmalh., зазначивши, що ця різновидність є декоративною формою, яка трапляється в садах і зрідка здичавіло в галях. В пізнішій праці [8] І.І. Шмальгаузен описує цей вид як гібрид між *A. napellus* та *A. variegatum*. Ю.М. Семенкевич [6] вважає сумнівною належність цього виду до садової форми, оскільки він дико зростає на болотистих ґрунтах у віддалених один від одного локалітетах. До того ж він і морфологічно чітко відрізняється від *A. napellus* var. *stoerkianum* формою тичинок, шолома, сегментів листків і наявністю столоноподібних кореневищ. Остання ознака чітко відособлює *A. odontandrurn* як від культивованих, так і від природно зростаючих на Поліссі аконітів (рис. 1). За нашими спостереженнями за індивідуальним розвитком рослин, столоноподібне кореневище *A. odontandrurn* починає формуватися через 30—45 діб після проростання насіння. Столони формуються в пазухах нижніх недорозвинених листків переважно під землею, рідше в підстилиці і мають вигляд бульбовидних потовщень. Всього формується два—три столони. Крім того, під землею інколи формуються один—три столоноподібні відростки.

О.Д. Вісюліна на основі гербарних зборів І.І. Шмальгаузена, Ю.М. Семенкевича, Д.К. Зерова, П.Ф. Оксіюка (KW) описала *Aconitum odontandrurn* як новий вид.

За літературними та гербарними даними відомо лише чотири місцезнаходження *A. odontandrurn* в околицях Києва: Дзвонкове; Києво-Святошинський р-н, в заростях кущів біля р. Ірпінь; Петропавлівська Борщагівка, на краю болота; низовина в сосновому лісі за Святошиним (KW). Останні збори датовані 1937 р. Б.В. Заверуха [4] вважає, що *A. odontandrurn* зник з околиць Києва і вказує на необхідність пошуку нових місцезнаходжень.

© В.І. Мельник, В.М. Баточенко, 2000